

УДК 94(477.46):338.483

К. С. Калініченко

**ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ЧЕРКАЩИНИ
ЯК РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ**

Проаналізовано історико-культурний потенціал Черкащини для розвитку туристичної галузі в контексті реалізації Програми розвитку туризму в Черкаській області на 2012 – 2020 роки та Стратегії регіонального розвитку Черкаської області на період до 2020 року. Акцентовано увагу на необхідності державної підтримки туристичної галузі, що сприятиме розвитку економічної інфраструктури та диверсифікації економіки, створюючи галузі, що обслуговують сфери туризму.

Ключові слова: туризм, Черкащина, історико-культурна спадщина.

Існування розвиненої туристичної галузі сприймається українським суспільством як умова розвитку демократичної країни та потребує вивчення як у історичному, так і соціально-економічному аспектах.

Український туризм на теперішній час функціонує в умовах складного соціально-економічного становища в нашій країні, світової кризи та конкуренції. З економічного погляду туризм – це унікальний вид споживання матеріальних та духовних благ, послуг і товарів, що виокремлюється в самостійну галузь господарства. Туристична галузь нашої держави не лише залучає до вироблення туристичного продукту більшість галузей економіки, а й стимулює їх розвиток.

Важливою складовою розвитку туристичної галузі в регіоні є розробка цільової комплексної програми діяльності та її реалізація. Цільова комплексна Програма розвитку туризму дозволяє сконцентрувати фінансові, матеріально-технічні, трудові, культурні, соціальні, інформаційні та інші ресурси задля успішної реалізації поставленої мети. Забезпечити належну віддачу можливо лише за умови чіткої організації туристичної діяльності, зміцнення існуючої та створення нової матеріально-технічної бази, залучення досвідчених і кваліфікованих кадрів, тобто за умови правильної організації та ефективного управління туризмом із застосуванням прогресивних маркетингових заходів просування туристичного продукту.

Значне місце проблеми розвитку туристичної галузі регіону знайшли своє відображення у Програмі розвитку туризму в Черкаській області на 2012 – 2020 роки та Стратегії регіонального розвитку Черкаської області на період до 2020 року. Ці два ключових документа, які визначають завдання, пріоритетні напрями, заходи та визначають по черговість їх реалізації для сталого розвитку туристичної галузі відповідно до міжнародних стандартів, створення комфортних умов життя для мешканців області та гостей Шевченківського краю [1].

На туристичному ринку центрального регіону України Черкаська область посідає одне з чільних місць. Загальновідомими туристичними символами краю стали: Шевченківський національний заповідник у Каневі — перший в Україні історико-культурний заповідник, удостоєний статусу національного, Корсунь-Шевченківський державний історико-культурний заповідник, Іллінська церква в селі Суботів Чигиринського району Черкаської області збудована у 1653 (за іншими даними – у 1656) році за наказом гетьмана Богдана Хмельницького як родова церква-усипальниця, Національний історико-культурний заповідник «Чигирин», Свято-Покровський Красногірський жіночий монастир – православна обитель розташована поблизу міста Золотоноші, Державний історико-культурний заповідник «Трахтемирів», Кам'янський державний історико-культурний заповідник [3, с.150].

Всебічне дослідження розвитку туристичної галузі має важливе значення і з наукової точки зору. Адже науковці неодноразово доказували вплив конкретних механізмів функціонування історичного минулого краю, у тому числі і українського козацтва на розвиток нації, її моральне і духовне відродження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про активне розроблення указаної проблеми на науково-теоретичному, методичному і практичному рівнях.

Проблематика вивчення туристичного потенціалу Черкаського регіону повсякчас перебуває в полі зору науковців Черкаського національного та державного технологічного університетів. Серед низки публікацій останніх років на цю тему окремо виділимо роботи Лазуренка В., Бушина М., Чепурди Л. Узагальнювали окремі питання розвитку туристичної галузі Черкащини у своїх наукових працях Лазуренко В., Чубіна Т., Коваль В., Баранова Н., Мельниченко В., Губа П., Скрипник Л., Корнілова Н. тощо.

Слід зазначити, що проблема поєднання історичного минулого краю з розвитком туристичної галузі у регіоні до цього часу не була об'єктом спеціального дослідження, тож й не могла виступати складовою основи створення комплексної Програми розвитку туризму Черкащини. Автором проаналізовано регіональні особливості історико-культурної спадщини, зокрема акцентовано увагу на ролі регіону у становленні українського козацтва, що дало можливість виявити його вплив на формування туристичного потенціалу регіону, перспективи розвитку історико-культурної спадщини та туристичної галузі Черкащини.

Історико-культурна спадщина України є невід'ємною частиною світового та європейського культурного надбання. Вагомою складовою історико-культурної спадщини України є Черкащина. Найменша за площею (20,9 тис. км², 3,5% території країни) і наймолодша область Центральної України, утворена у 1954 році з південних районів Київської області і Золотоніського — лівобережжя Полтавської. Населення області становить близько 1 259,9 тис. жителів (2,9% населення країни). Клімат помірно континентальний, із м'якою зимою (середня температура січня -6° С) з частими відлигами і теплим (середня температура липня +20° С), трохи посушливим

літом. Черкащиною протікає могутній Дніпро. Ріка зберегла лише невелику 30-кілометрову ділянку природного річища між дамбою Канівського водосховища та гирлом своєї правої притоки р. Вільшанка. На інших ділянках долина Дніпра заповнена водами Кременчуцького (1959 – 1961 рр.) і Канівського (1972 – 1978 рр.) водосховищ, ширина яких становить 8-15 км. Ландшафтною перлиною Черкащини є долини річок її правобережної частини — Росі, Вільшанки, Тясмину, Гірського і Гнилого Тікичів. Пробиваючи кристалічні породи Українського щита і глибоко вриваючись у лесові породи, вони створюють мальовничі пейзажі [6, с. 145].

Черкащина – унікальний історико-культурний регіон, який має вдале географічне розташування, історико-архітектурний та природно-рекреаційний потенціал. Черкащина – це багаті природні ресурси, значний історико-культурний потенціал, багатство архітектурних та археологічних пам'яток, які відображають різні етапи розвитку історії і культури краю, життя і діяльність відомих людей, мають мистецьку і наукову цінність. Черкащина неначе створена для поетів, туристів – паломників, молодих екстрималів та любителів старовини.

У межах області знаходиться понад 400 об'єктів природоохоронних територій загальною площею близько 40 тис. га, де зосереджено особливо унікальні неповторні ландшафти, а також 21 об'єкт природно-заповідного фонду загальнодержавного значення з більш розвинутою туристичною інфраструктурою загальною площею 27750,71 га, зокрема: національні природні парки «Білоозерський» та «Нижняосульський» 4 заказники, 6 пам'яток природи, 6 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, Канівський природний заповідник та Черкаський зоологічний парк, дендропарк «Софіївка» в Умані, Черкаський зоопарк, 6 парків, що є пам'ятками садово-паркового мистецтва. Останнім часом популярності серед туристів набуває каньйон біля смт Буки Маньківського району Черкаської області, на річці Гірський Тікич. Утворений у протерозойських гранітах, вік яких оцінюється у 2 мільярди років. Каньйон починається за 800 м нижче від греблі колишньої Буцької ГЕС. Неподалік від греблі розташований водоспад Вир. Каньйон являє собою оригінальний скелястий берег з виступами сірого граніту, заввишки близько 30 метрів. Довжина каньйону близько 2,5 км, ширина — 80 м. Площа, що підлягає природоохоронним заходам — 80 га [9, с. 86].

Тут розташовані залишки ймовірно рукотворної споруди з величезних брил граніту, що дуже подібні до всесвітньовідомого Стоунхенджу. Утім, цей «Український Стоунхендж» ще мало досліджений.

Географічним центром області є точка поблизу села Журавка Городищенського району. Також на території області міститься географічний центр України на північній околиці села Мар'янівка неподалік від районного центру — міста Шпола.

Територією Черкащини протікає 1037 річок, узбережжя яких майже повсюдно використовуються для відпочинку. Самі ж водні артерії застосовуються для рибальства, судноплавства, водного туризму. В області знаходиться пів-

денна частина Канівського та більша частина Кременчуцького водосховища, узбережжя та острови яких використовуються для відпочинку. Велика кількість водосховищ і ставків (понад 2 тисячі) має не лише господарське, а й рекреаційне значення.

На території Черкаської області функціонує 76 готелів та 758 закладів ресторанного господарства, 3 туристично-інформаційні центри.

Дедалі більшу конкуренцію великим туркомплексам створює сільський зелений туризм, у якому високий рівень комфорту поєднаний з домашньою гостинністю сільських родин краю та незабутнім етнографічним колоритом відпочинку в українському селі. Це давно відомий, як місцевим господарям, так і приїжджим мандрівникам, вид туризму, яким займаються у сільській місцевості та охоплює різноманітні форми відпочинкової активності, пов'язаної з природою, мандрівками, оздоровленням, краєзнавчим чи етнографічним туризмом. Окрім того, він пристосований до звичайних умов, в яких проживає сім'я, до масштабів її приватного володіння.

Серед передумов для швидкого розвитку сільського туризму є наявність: приватного житла, незайнятого або частково зайнятого працездатного населення, готової до реалізації сільгосппродукції, більша частина якої виробляється у приватних особистих селянських господарствах.

Сільська місцевість Черкащини є привабливою краєвидами, природним заповідним фондом, багатою культурно-історичною спадщиною, місцевими традиціями, ремеслами, гастрономією та гостинністю сільського населення.

Важливим чинником також є те, що на розвиток сільського туризму не потрібні великі капіталовкладення, адже сьогодні використовується здебільшого наявне приватне житло, яке пізніше може бути модернізовано з метою створення більш якісних умов проживання.

Територію Черкаської області перетинає значна кількість залізничних доріг і автомобільних магістралей, проходить 6049,4 км автомобільних доріг, державного значення – 656,1 км, доріг місцевого значення – 5393,3 км, ґрунтові дороги становлять 208,9 км, тобто дороги з твердим покриттям у загальній довжині автомобільних доріг становлять 96,5%. Розвинений автомобільний транспорт [1].

Залізниця зв'язує південь і північ України, а основні автомобільні магістралі сполучають захід і схід держави. Залізничні перевезення в області забезпечують підприємства й організації Шевченківської дирекції залізничних перевезень. Дирекція розташована на перетині двох головних напрямків: Москва – Одеса та Донбас – Карпати. Довжина колії становить 840 км.

Оновлюється Черкаський аеропорт. Функціонує Черкаський річковий порт і три приплавні в м. Канів, смт Іркліїв і с. Адамівка. Є можливість прийому суден типу ріка-море. Здійснюється вантажно-пасажирське судноплавство Дніпром.

Стратегічні пріоритети розвитку туристичної сфери області офіційно задекларовано місцевою владою у Програма розвитку туризму в Черкаській області на 2012 – 2020 роки (далі – Програма), яка визначає завдання,

пріоритетні напрями, заходи сталого розвитку туристичної галузі відповідно до міжнародних стандартів, створення комфортних умов життя для мешканців області та гостей Шевченківського краю [2].

Основною метою Програми є удосконалення та поліпшення функціональної і технічної якості складової регіонального та національного туристичного продукту, оптимізація використання туристичних ресурсів, посилення конкурентоспроможності на внутрішньому та міжнародному туристичних ринках, забезпечення надходжень до бюджетів усіх рівнів, створення сприятливих умов для залучення інвестицій, поліпшення кадрового забезпечення та розширення асортименту туристичних послуг, сприяння соціально-економічному розвитку регіону як складової держави та зростання якості життя населення, створення позитивного іміджу області на національному та світовому рівнях. Заходи Програми реалізуються за рахунок державного бюджету; обласного бюджету; місцевих бюджетів; коштів Регіонального фонду підтримки підприємництва в Черкаській області; коштів інвесторів, та інших джерел, не заборонених законодавством.

Також основні параметри регіонального розвитку туристичної галузі на середньострокову перспективу визначає «Стратегія регіонального розвитку Черкаської області на період до 2020 року». У пропонованій Стратегії використано напрацювання вітчизняних і закордонних учених, практичні пропозиції фахівців, а також бачення проблем, напрямів і цілей розвитку регіону його мешканцями, представниками бізнесу та громадськими організаціями. Стратегію побудовано на основі програмно-цільового підходу до вирішення проблем регіону. При цьому передбачається використання проектно-орієнтованого підходу до формування та реалізації регіональних цільових програм різної спрямованості [2].

Стратегія ставить перед собою амбітну і важливу мету – перетворити Черкащину в приклад та зразок реформаторського регіону на шляху до європейської інтеграції України. Вона має забезпечити досягнення стратегічного бачення та створення регіону сталого розвитку, у якому гармонійно поєднуютимуться інноваційна високотехнологічна промисловість, екологічне сільське господарство, оздоровчий та історичний туризм; регіону високої якості життя та безпечного довкілля.

Але Програма і Стратегія не є сталими документами. Фахівцями, дотичними до розвитку туристичної галузі, постійно здійснюється деталізація та конкретизація заходів, передбачених цими документами, переорієнтування їх відповідно до соціально-економічних реалій та потреб.

Виклики сьогодення ставлять перед фахівцями туристичної галузі нові завдання. У час, коли у країні ведуться військові дії, стан національно-патріотичного виховання, що базується на українських народних традиціях, кращих надбаннях національної та світової історичної пам'яті українського козацтва, як ідеологічної національної державотворчої народної організації, набуває особливого значення.

Слід зазначити, що Черкащина – регіон, який приємно вражає туристів і своїм вдалим розташуванням, і багатою історією. Велика кількість пам'яток історії і культури, розмаїття ландшафту створюють неперевершені можливості для розвитку туристичної галузі регіону. І саме те, що Черкащина є колискою українського козацтва, дає право нам, черкащанам, повною мірою використовувати історико-патріотичні факти формування, розвитку козацтва на території регіону для наповнення туристичних маршрутів реальним історичним і краєзнавчим матеріалом відповідного змісту.

Козацтво назавжди увійшло у свідомість українського народу як символ його прагнення до свободи, демократії й національно незалежності, забезпечило появу у ній нових стереотипів мислення.

Патріотичні, військові, духовні та культурні традиції українського козацтва в наш час є не тільки предметом наукових досліджень, а й взірцем для наслідування і використання їх пізнавально-виховних можливостей. Саме тому козацька тематика і роль Черкащини в становленні та розвитку українського козацтва привертає все більшу увагу науковців та громадськості.

Дослідження і вивчення козацьких звичаїв і традицій, як основ світогляду, який споконвічно об'єднував український народ в одну, єдину у світі, козацьку націю є надзвичайно актуальним, оскільки основна частина козацьких поселень і хуторів зосереджувалась на території Черкаської області. Розвиток та перспективи туристичної галузі регіону тісно пов'язані із ефективністю використання історичного надбання Черкащини, зокрема, пам'яток козацтва, як ефективних проектів її подальшої розбудови.

Науковці вважають, що українське козацтво виникло наприкінці XV століття (1489, 1492), утім окремі елементи та прояви козацтва, як військової, суспільно-політичної організації, тягнуться з давніх-давен. Зокрема слов'янське населення басейнів нижньої течії річок Дніпра, Південного Бугу і Дністра (літописні «бродники», берладники) проводило у цих регіонах господарську діяльність і мало демократичну військову організацію.

Зазначимо, що придніпровське козацтво за національним складом здебільшого було українським, яке, під час здійснення спільної господарської і військової діяльності й розпочало своє організаційне оформлення. Першими ватажками козаків були українські магнати, що зберегли вірність православ'ю і своєму народові. Духовні, моральні та історичні цінності українського козацтва – це та скарбниця, яка творилась яскравим і непересічним постатями. До найвизначніших з них належав канівський староста Дмитро Вишневецький («Байда»). Відомий український військовий та політичний діяч XVI ст., волинський магнат і черкаський староста, князь Дмитро Вишневецький, залишився у пам'яті нашого народу під іменем козака Байди з відомої історичної пісні. Маючи на меті створення потужного об'єднання для боротьби з татарами, князь Дмитро Вишневецький у середині XVI ст. заснував Запорозьку Січ - Мекку козацтва і українства взагалі. Діяльність Дмитра Вишневецького переконливо засвідчила, що до другої половини XVI ст. державотворчі тенденції діяльності українського козацтва майже сформувалися. Постійна загроза з

півдня від татар і турків вимагала від козацтва і згуртування, і будівництва укріплень, які б захистили козацьку спільноту від ворогів. Саме в цей час і постає на історичній арені Східної Європи Дмитро Вишневецький – людина, котрій судилося стати не лише полководцем, а й видатною особистістю української історії. Він був першим, хто спробував здійснити мрію українців про власну національну державу, адже утворення Запорозької Січі та козацького військово-територіального устрою означало закладення підвалин майбутньої української козацької державності.

Епоха козацтва створила багатогранну глибоку духовність, яка стала гордістю і окрасою української національної культури. Козацькі війни кінця XVI – середини XVII століття стали поштовхом для здобуття незалежності. Пам'ять про них вже ніколи не зникне у душах українців.

У ті буреломні роки на арені розбудови української державності з'являється потужна постать Богдана Михайловича Хмельницького – українського військового, політичного та державного діяча. Гетьман Війська Запорозького, очолив повстання проти панування шляхти в Україні, котре переросло у загальну, очолену козацтвом, визвольну війну проти Речі Посполитої. Він був першим з козацьких ватажків, котрому офіційно було надано титул гетьмана, намагався розбудувати незалежну українську державу, укладаючи протягом свого правління союзи з Кримським ханством та Московським царством.

Богдан-Зиновій Хмельницький провів глибоку межу поміж добами історії України, поклав початок Української Козацької Держави, утворення якої в ході національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького та існування протягом другої пол. XVII – XVIII ст. (до 1786 р.) стало важливим етапом розвитку української державності. Існування Гетьманщини попри політику російського царизму, який прагнув обмежити її суверенітет, забезпечило далі формування української нації, розвиток національної самосвідомості, створило умови для подальших державотворчих процесів у наступні XIX і XX століть.

Отже, природні багатства та пам'ятки історико-культурної спадщини Черкащини дають можливість активного розвитку туристичної галузі. Сучасне відродження українських козацьких традицій стало складовою національно-державного піднесення України. Військова спадщина українських козаків, що збережена у родовому козацькому середовищі, не лише засвідчила високий рівень їх військово-прикладних досягнень, але й безперервність українських козацьких традицій до початку XX століття. Завдяки спільній історичній пам'яті українців в умовах революційних зрушень, військових і політичних потрясінь новітньої доби відбувалось звернення значної частини українського народу до козацьких надбань. Обізнаність з реальним змістом військової спадщини українських козаків та історичним досвідом її відродження повною мірою сприятиме розвитку туристичної галузі, збільшенню кількості мандрівників і туристів, які цікавляться історичним минулим.

Список використаних джерел

1. Стратегія регіонального розвитку Черкаської області на період до 2020 року. – Режим доступу : http://oblradack.gov.ua/docs/ses/2015/38/6_2.pdf
2. Програма розвитку туризму в Черкаській області на 2012 – 2020 роки. – Режим доступу : <http://invest-oda.ck.ua/?p=140>
3. Історія Шевченкового краю 1939 – 2002 рр. : навч. посібник з історії Черкащини / М. І. Бушин [та ін.] ; заг. ред. М. І. Бушин. – Черкаси : Відлуння-Плюс, 2003. – 233 с. : іл.
4. Історія України : навч. посібник / під ред. д.і.н., проф. М. І. Бушина, д.і.н., проф. О. І. Гуржія – Черкаси : Черкаський ЦНТІ, 2011 – 576 с.
5. Життєва мудрість // Професор М. І. Бушин. Україна – моя Батьківщина / за ред. проф. М. І. Бушина. – Черкаси : ЧДТУ, 2003. – 295 с.
6. Мельниченко В. М. Наймолодша в Україні. Черкаській області – 60 років : етапи розвитку, люди і події / В. М. Мельниченко, А. Ю. Чабан. – Черкаси : Вертикаль, видавець Кандич С. Г., 2013. – 256 с.
7. Історія, культура і природа Черкащини на туристичних маршрутах регіону. Перша частина: краєзнавче науково-популярне видання / автор-упорядник Тетяна Нераденко. – Черкаси, 2014.
8. Національний історико-культурний заповідник «Чигирин» : путівник. – Черкаси : видавець Кандич С. Г., 2013. – 100 с., іл.
9. Історія, культура і природа Черкащини на туристичних маршрутах регіону / авт.-упоряд. Т. Нераденко. – Черкаси : Видав Чабаненко Ю. А., 2014. – 204 с.

References

1. Stratehiya rehional'noho rozvytku Cherkas'koyi oblasti na period do 2020 roku. – Rezhym dostupu : http://oblradack.gov.ua/docs/ses/2015/38/6_2.pdf
2. Prohrama rozvytku turyzmu v Cherkas'kiy oblasti na 2012 – 2020 roky. – Rezhym dostupu : <http://invest-oda.ck.ua/?p=140>
3. Istoriya Shevchenkovoho krayu 1939 – 2002 rr. : navch. posibnyk z istoriyi Cherkashchyny / M. I. Bushyn [ta in.] ; zah. red. M. I. Bushyn. – Cherkasy : Vidlunnyya-Plyus, 2003. – 233 s. : il.
4. Istoriya Ukrayiny : navch. posibnyk / pid red. d.i.n., prof. M. I. Bushyna, d.i.n., prof. O. I. Hurzhiya. – Cherkasy : Cherkas'ky TsNTI, 2011 – 576 s.
5. Zhyttyeva mudrist' // Profesor M. I. Bushyn. Ukrayina – moya Bat'kivshchyna / za red. prof. M. I. Bushyna. – Cherkasy : ChDTU, 2003. – 295 s.
6. Mel'nychenko V. M. Naymolodsha v Ukrayini. Cherkas'kiy oblasti – 60 rokiv : etapy rozvytku, lyudy i podiyi / V. M. Mel'nychenko, A. Yu. Chaban. – Cherkasy : Vertykal', vydavets' Kandych S. H., 2013. – 256 s.
7. Istoriya, kul'tura i pryroda Cherkashchyny na turystychnykh marshrutakh rehionu. Persha chastyna: krayeznavche naukovo-populyarne vydannya / avtor-uporyadnyk Tetyana Neradenko. – Cherkasy, 2014.
8. Natsional'nyy istoryko-kul'turnyy zapovidnyk «Chyhyryn» : putivnyk. – Cherkasy : vydavets' Kandych S. H., 2013. – 100 s. ,il.
9. Istoriya, kul'tura i pryroda Cherkashchyny na turystychnykh marshrutakh rehionu / Avt.- uporyad. T. Neradenko. – Cherkasy : Vydav. Chabanenko Yu. A., 2014. – 204 s.

Стаття надійшла до редакції 07.10.2016 р.

**ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ ЧЕРКАЩИНЫ
КАК РЕСУРСНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ РАЗВИТИЯ
ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ**

Проанализирован историко-культурный потенциал Черкасской области для развития туристической отрасли в контексте реализации Программы развития туризма в Черкасской области на 2012 – 2020 годы и Стратегии регионального развития Черкасской области на период до 2020 года. Акцентируется внимание на необходимости государственной поддержки туристической отрасли, подготовки квалифицированных специалистов отрасли, что будет способствовать развитию экономической инфраструктуры, диверсификации экономики, создавая отрасли, обслуживающие сферы туризма.

Ключевые слова: туризм, Черкащина, историко-культурное наследие.

K. Kalinichenko

**HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE OF CHERKASY REGION
AS A RESOURCE POTENTIAL
OF TOURISM INDUSTRY DEVELOPMENT**

Historical and cultural potential of Cherkasy region for the development of tourism industry in the context of the implementation of the Program of tourism development in Cherkasy region for 2012 – 2020 and the Strategy for regional development of Cherkasy region for the period until 2020 is analyzed. The attention is focused on the need for state support of tourism industry, training of qualified specialists in the industry, which will contribute to the development of economic infrastructure and economy diversification, creating industries which serve tourism industry.

Keywords: tourism, Cherkasy region, historical and cultural heritage.